КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

УДК 37.035:373.5

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-1-22-30

Бабич Людмила Миколаївна,

аспірантка кафедри соціальної педагогіки

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Старобільськ, Україна.

ludmila0988@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2019-0011>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Прагнення України інтегруватись у Європейський та світовий цивілізований простір сприяло суттєвим позитивним змінам у сфері освіти. Так, в Концепції Нової української школи (Концепція НУШ, 2016), а також реформаторському Законі України Про освіту (2017 р.) чітко зазначено на потребі формування у здобувачів повної загальної середньої освіти життєво важливих компетентностей, серед яких громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей. Зазначені компетентності відіграють надзвичайно важливу роль для кожної особистості, між тим, формування таких компетентностей особливо важливо здійснювати в підлітковому віці. Саме підлітковий вік характеризується більш частими складнощами у стосунках з учителями, однолітками та навіть батьками, схильністю до асоціальної поведінки, шкідливих звичок тощо. Таким чином, формування у підлітків громадянських та соціальних компетентностей має стати пріоритетним в контексті практичної реалізації реформування системи загальної середньої освіти.

Цінним для нашого дослідження є напрацювання провідних вчених в сфері соціалізації особистості (О. Безпалько, І. Зверєва, А. Капська, О. Караман, Л. Кальченко, Н. Мирошніченко, С. Омельченко, О. Рассказова, С. Савченко, С. Харченко, Я. Юрків та ін.), а також напрацювання в контексті формування громадянської та соціальної компетентності різних категорій осіб (М. Андреева, Г. Беліцька, Т. Гладун, А. Корнієнко, Л. Павлюк, О. Пошетун, О. Прашко, Т. Ремех, Т. Смагіна, М. Супрун, Н. Степанова, Я. Утьосов, В. Шахрай, Г. Чорната ін.).

Між тим, на наш погляд, більш ґрунтовного вивчення потребує проблема формування громадянських та соціальних компетентностей саме в учнів підліткового віку в процесі соціально-педагогічної комунікації.

Мета статті полягає в розкритті основних аспектів проблеми формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації.

Оскільки в науковій літературі частіше громадянська та соціальна компетентність переважно розглядаються окремо, проаналізуємо їх також окремо у зазначеній вище послідовності. Крім того, в межах даної статті для нас важливо зупинитись на розкритті особливостей підліткового віку та значущості формування громадянських та соціальних компетентностей саме в цьому віці.

Як відомо в 2016 року Рада Європи ухвалила компетентності для культури демократії, визнавши важливість розвитку громадянських компетентностей через освіту. Цілком підтримуємо в зазначеному контексті думку Т. Ремех стосовно того, що наразі створення умов для формування особистості, для якої громадянське суспільство є осередком розкриття її творчих можливостей, задоволення особистих і суспільних інтересів, залишається одним із основних завдань освіти в Україні. Відповідно цілком слушною думкою в зазначеному контексті є й та, що освітній процес нині потребує суттєвого змістового й організаційного оновлення, коли визнання громадянських цінностей відбуватиметься не примусово, а внаслідок особистої прихильності людини до них. Таким чином, як зазначає Т. Ремех, актуальним стає розширення практичного досвіду громадянської участі школярів, формування їхньої компетентної громадянськості й усвідомлення потреби вчитися цьому протягом життя (Ремех, 2018).

Отже, звернемось до поняття «громадянська компетентність», а також потреби її формування у особистості, зокрема учнів підліткового віку. Так, О. Пометун під визначає громадянську компетентність як здатність та спроможність особистості активно, відповідально й ефективно реалізовувати свої громадянські права й обов'язки для розвитку демократичного суспільства (Пометун, 2005). В свою сергу О. Кучер розглядає громадянську компетентність у широкому сенсі як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства в цілому. У вузькому сенсі громадянська компетентність розглядається автором як параметр діяльності конкретної особистості, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та умінь, що передбачає наявність відповідних громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини (Кучер, 2014). Натомість Г. Чорна визначає громадянську компетентність через необхідність наукового пояснення поняття «громадянськість», яке розглядається у науковому дискурсі як певна позиція людини до держави, до народу з відповідним громадянським самовизначенням, почуттям єдності з державою, поваги до країни (Чорна, 2019). Важко не

погодитись з дослідницею, що відсутність у молоді сформованої громадянської компетентності приведе до необізнаності суспільства у питаннях прав, обов'язків, і, як наслідок, до деградації й викривлення громадянських та національних цінностей, низького рівня національної свідомості, міжнаціональної толерантності, прагнення керуватись тільки особистими інтересами, зникнення бажання дотримуватись норм і правил вироблених у культурі народу, втрата зв'язку зі своєю етнічною групою тощо (Чорна, 2019).

Задаючись питанням «До чого призведе відсутність у людини сформованої громадянської компетентності?» Т. Ремех зазначає, що така людина не буде спроможною ефективно розв'язувати різного роду проблеми повсякденного життя, ухвалювати й обґрунтовувати ті чи інші рішення й активно діяти. Причинами, які породжують зазначені ситуації, на думку Т. Ремех, можуть бути невідповідності життєвих цінностей особистості та її мотивів; брак правових знань й умінь використати ці знання в житті; низький рівень комунікативних і рефлексивних навичок та критичного мислення; складності у визначенні оптимального рішення тощо. Відтак унеможлиблюється гнучке реагування людини на зміни, її адаптування до ситуації або вплив на неї, відповідність вимогам, що висуває до неї соціум, вияв власної громадянської позиції (Ремех, 2018). Ми погоджуємось з думкою Т. Ремех, що громадянська компетентність може повною мірою виявитися лише в реальній життєвій ситуації, адже, як і будь-яка інша компетентність, вона не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації – в ній органічно поєднується мобілізація знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності (Ремех, 2018).

Г. Чорна, в свою чергу, виокремлює можливі причини недостатньої сформованості громадянської компетентності, серед яких низький рівень правових знань та вмінь, вплив внутрішніх та зовнішніх факторів. Вчена також зазначає, що саме сім'я є першим джерелом виховання, засвоєння знань, норм і правил поведінки дитини в суспільстві. Між тим, і в процесі життя особистості й заклади освіти відіграють надзвичайно важливу роль у формуванні особистості, оскільки у виховному процесі відбувається поєднання громадянських цінностей з національною культурою, що відображається у дотриманні національних звичаїв, обрядів (Чорна, 2019).

Не можемо обійти увагою й дослідження Т. Ремех в контексті готовності вчителів до формування громадянської компетентності здобувачів повної загальної середньої освіти. Проведене науковцем анкетування, в якому взяли участь 39 учителів, які мають досвід викладання предметів і курсів громадянсько-національного змісту, показало певну розгубленість респондентів у питаннях мети й складників громадянської освіти. Так, як зазначено в публікації автора, при визначенні, що таке є громадянська освіта (запитання формулювалось як відкрите), вчителі зазначали розвиток соціальної активності особистості та її готовності жити в соціумі, залучення до життя громади, формування соціальної відповідальності, толерантності,

поціновування прав і свобод людини тощо. Між тим, громадянську освіту як засіб формування громадянської компетентності зазначив лише 1 респондент. При цьому, як наголошує Т. Ремех, переважна більшість опитаних учителів вважає, що громадянська освіта має імплементуватись у різні шкільні предмети й курси (56% респондентів) чи реалізовуватись у позаурочній діяльності учнів (37%). Більш суголосними респонденти були у визначенні складників громадянської освіти (закритий тип запитання), називаючи: соціальну відповідальність (93%), права людини (77%), національну ідею, державність та патріотизм (50-53%), медіаграмотність (44%) тощо (Ремех, 2018).

Вищезазначене свідчить, що хоча формування громадянської компетентності є надзвичайно важливою проблемою, на сьогодні існують наявні проблеми, зокрема у питанні готовності вчителів до здійснення цього процесу в реальній практиці. Між тим, перш ніж робити остаточні висновки в контексті даної публікації, як зазначалось вище, звернемось також до розгляду соціальної компетентності та проаналізуємо напрацювання вчених в зазначеному контексті. Так, Л. Павлюк визначає соціальну компетентність як інтегровану здатність особистості, що включає в себе розмаїття підкомпетентностей, або ключових компетентностей, таких, як громадянська, духовна, професійна (учнівська) зрілість; комунікативна, мовна, побутова, екстремальна компетентність тощо), тобто інтегрує в собі інші види компетентностей (Павлюк, 2013). Як бачимо, автором громадянська компетентність розглядається в структурі соціальної компетентності. При цьому зазначається, що наразі серед дослідників не існує усталеного погляду щодо структури соціальної компетентності (Павлюк, 2013). Між тим, на наш погляд, громадянську компетентність доцільно розглядати поряд з соціальною компетентністю, а не як її підкомпетентність.

На думку О. Флярковської соціальна компетентність підлітків у системі освіти має здійснюватись **за таких умов**: 1) формування прагнення до професійного самовизначення; 2) здатність до особистісного зростання, комунікації з іншими людьми та досягнення порозуміння і компромісу; 3) здатність публічно виступати і доводити власну точку зору; 4) сприяння усвідомленню правил міжособистісної та суспільної взаємодії; 5) розвиток здатності брати відповідальність за власне життя та життя інших людей. (Флярковська, 2019). Нам імпонує така позиція й виокремленні авторкою умови формування соціальної компетентності. В свою чергу О. Прашко наголошує на тому, що розвиток соціальної компетентності підлітка залежить більшою мірою від створення психолого-педагогічних умов, зокрема – спеціально організованої діяльності, під час якої дитина має можливість:

- отримати теоретичні знання про соціальну реальність;
- застосувати наявний соціальний досвід у соціальній практичній діяльності;

- реалізувати індивідуальні потенційні можливості, лідерські у тому числі;
- сформувати та розвинути ціннісні орієнтації та установки, які не вступають у протиріччя зі соціальними нормами;
- розвиватися як толерантна особистість, яка вміє приймати та поважати світогляд інших;
- навчитися впливати на соціальні ситуації, що можна змінити, та намагатися вплинути на ті, що, за загальною думкою, змінити неможливо;
- приміряти в дії різні соціальні ролі;
- навчитись встановлювати конструктивні відносини з соціальним середовищем, розв'язувати конфлікти ненасильницьким шляхом тощо (Прашко, 2013). Вочевидь перелічені О. Прашко психолого-педагогічні умови розвитку соціальної компетентності учнів підліткового віку є також досить переконливими.

Не можемо оминати увагою й виокремлені Л. Павлюк компоненти соціальної компетентності, серед яких:

- 1) мотивація і здатність включатися в діяльність високого рівня, наприклад, проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність, аналізувати роботу організацій або політичних систем;
- 2) готовність включатися в суб'єктивно значимі дії, наприклад, прагнути вплинути на події в своїй організації або на напрямок руху в суспільстві;
- 3) здатність використовувати свої висновки при виборі стратегії власної поведінки;
- 4) готовність і здатність сприяти клімату підтримки і заохочення тих, хто намагається втілювати нововведення або шукає способи більш ефективної роботи;
- 5) адекватне розуміння того, як функціонують організація і суспільство, де живе і працює людина, та адекватне сприйняття власної ролі й ролі інших людей в організації чи в суспільстві в цілому;
- 6) адекватне уявлення про низку понять, пов'язаних з управлінням організаціями. У число таких понять входять: ризик, ефективність, лідерство, відповідальність, підзвітність, комунікація, рівність, участь, добробут і демократія (Павлюк, 2013).

Всі перераховані вище компоненти соціальної компетентності, на думку Л. Павлюк, можна віднести до двох сфер: когнітивної і емоційної, які здатні в значній мірі замінити одна одну в якості складових ефективної поведінки. Таким чином, на переконання автора, соціальна компетентність як аспект індивідуальної свідомості в старшому підлітковому віці відповідає за конструювання особистістю соціальних стосунків усіх рівнів, починаючи з родини та закінчуючи політикою, і є набором альтернативних складових, необхідних для реалізації своїх цілей у суспільстві, частково перевірених на власному досвіді (Павлюк, 2013).

А. Корнієнко, в свою чергу, також наголошує, що підлітковий вік є досить сприятливим для інтенсивного формування у останніх соціальної компетентності, оскільки саме у цьому віковому періоді у особистості виникає почуття дорослості через яке підліток порівнює і ототожнює себе з іншими представниками соціальної групи, знаходить зразки для засвоєння, будує свої стосунки з іншими людьми (Корнієнко, 2009).

Про необхідність формування соціальної компетентності у підлітковому віці зазначає й О. Флярковська. Аналізуючи результати сучасних досліджень вчена наголошує на значному впливі на засвоєння життєвого досвіду саме в підлітковому віці. При цьому недооцінювання цього періоду в подальшому, на думку авторки, вже неможливо буде компенсувати. Саме тому учням підліткового віку необхідно допомогти здобути не лише знання, а й опанувати вміння жити в непростих умовах сьогодення, усвідомити власну унікальність та сприяти прагненню до розвитку себе як особистості (Флярковська, 2019).

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє зробити наступні **висновки:**

1) Проблема формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації набуває особливої актуальності у теперішні часи розвитку України в контексті подальшої інтеграції у Європейський та світовий цивілізований простір.

2) Підлітковий вік визначається науковцями як найбільш сприятливий для формування у останніх громадянських та соціальних компетентностей.

3) На сьогодні серед основних проблем формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків вітчизняними вченими визначається не достатня готовність вчителів до здійснення цього процесу на високому якісному рівні в реальній практиці закладів загальної середньої освіти.

Наразі виникає потреба у більш детальному вивченні: змісту поняття «громадянські та соціальні компетентності підлітків»; особливостей формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації; технологій формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації; удосконалення змісту, форм і методів підготовки суб'єктів здійснення процесу формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в закладах загальної середньої освіти; розробці науково-методичного й інформаційного забезпечення процесу громадянських та соціальних компетентностей підлітків в середовищі закладів загальної середньої освіти тощо.

Список використаної літератури

1. Корнієнко А. В. Особливості формування соціальної компетентності учнів підліткового віку позашкільних навчальних

зкладах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2009. № 13. С. 433–440. **2. Павлюк Л. М.** Соціальна компетентність як інтегральна детермінанта соціалізації старших підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1(27). С. 405–412. **3. Прашко О. В.** Особливості розвитку соціальної компетентності у підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 11(18). С. 23–27. **4. Ремех Т. О.** Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2. С. 34–41. **5. Флярковська О. В.** Психолого-педагогічні умови формування соціальної компетентності підлітків. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2019. № 4. С. 36–40. **6. Чорна Г. В.** Формування громадянської компетентності студентів закладу вищої освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2019. № 6(93). С. 310–320. **7. Кучер О. А.** Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / НАПН України, Ін-т педагогіки. Київ, 2014. 252 с. **8. Пометун О.** Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18–20.

References

1. Korniienko, A. V. (2009). Osoblyvosti formuvannia sotsialnoi kompetentnosti uchniv pidlitkovoho viku pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Features of formation of social competence of teenage students in out-of-school educational institutions]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and methodological problems of raising children and students*, 13, 433-440 [in Ukrainian]. **2. Pavliuk, L. M.** (2013). Sotsialna kompetentnist yak intehralna determinanta sotsializatsii starshykh pidlitkiv [Social competence as an integral determinant of socialization of older adolescents]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1 (27), 405-412 [in Ukrainian]. **3. Prashko, O. V.** (2013). Osoblyvosti rozvytku sotsialnoi kompetentnosti u pidlitkiv [Features of the development of social competence in adolescents]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted personality*, 11 (18), 23-27 [in Ukrainian]. **4. Remekh, T. O.** (2018). Sutnist i struktura hromadianskoi kompetentnosti uchnia novoi ukrainskoi shkoly [The essence and structure of civic competence of a student of a new Ukrainian school]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian pedagogical journal*, 2, 34-41 [in Ukrainian]. **5. Fliarkovska, O. B.** (2019). Psykholoho-pedahohichni umovy formuvannia sotsialnoi kompetentnosti pidlitkiv [Psychological and pedagogical conditions for the formation of social competence of adolescents]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti – Education and development of a gifted personality*, 4, 36-40 [in Ukrainian]. **6. Chorna, H. V.** (2019).

Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti studentiv zakladu vyshchoi osvity [Formation of civic competence of students of higher education institution]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of personality: methodology, theory and practice*, 6 (93), 310-320 [in Ukrainian]. 7. **Kucher, O. A.** (2014). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv profilnykh klasiv zasobamy variatyvnykh suspilstvoznavchykh predmetiv [Formation of civic competence of students of profile classes by means of variable social science subjects]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. 8. **Pometun, O.** (2005). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti: pohliad z pozytsii suchasnoi pedahohichnoi nauky [Formation of civic competence: a view from the standpoint of modern pedagogical science]. *Visnyk prohram shkilnykh obminiv – Herald of school exchange programs*, 23, 18-20 [in Ukrainian].

Бабич Л. М. Проблема формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації

Стаття присвячена проблемі формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації. Основна увага зосереджена на розкритті сутності та змісту понять «громадянська компетентність», «соціальна компетентність». Розкриваються особливості підліткового віку, а також значення та можливості формування громадянських та соціальних компетентностей даного вікового періоду в процесі соціально-педагогічної комунікації. Зазначається, що наразі виникає потреба у більш детальному вивченні: технологій формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в процесі соціально-педагогічної комунікації; діагностичного інструментарію оцінки рівня громадянських та соціальних компетентностей підлітків, а також удосконалення змісту, форм і методів підготовки суб'єктів здійснення процесу формування громадянських та соціальних компетентностей підлітків в закладах загальної середньої освіти; розробці науково-методичного й інформаційного забезпечення процесу громадянських та соціальних компетентностей підлітків в середовищі закладів загальної середньої освіти тощо.

Ключові слова: формування, підлітки, громадянські та соціальні компетентності, соціально-педагогічна комунікація.

Бабич Л. Н. Проблема формирования гражданских и социальных компетентностей подростков в процессе социально-педагогической коммуникации

Статья посвящена проблеме формирования гражданских и социальных компетентностей подростков в процессе социально-педагогической коммуникации. Основное внимание сосредоточено на раскрытии сущности и содержания понятий «гражданская компетентность», «социальная компетентность». Раскрываются

особенности подросткового возраста, а также значение и возможности формирования гражданских и социальных компетентностей данного возрастного периода в процессе социально-педагогической коммуникации. Отмечается, что на данный момент возникает потребность в более детальном изучении: технологий формирования гражданских и социальных компетентностей подростков в процессе социально-педагогической коммуникации; диагностического инструментария оценки уровня гражданских и социальных компетентностей подростков, а также усовершенствование содержания, форм и методов подготовки субъектов осуществления процесса формирования гражданских и социальных компетентностей подростков в учреждениях общего среднего образования; разработке научно-методического и информационного обеспечения процесса гражданских и социальных компетентностей подростков в среде учреждений общего среднего образования и т.д.

Ключевые слова: формирование, подростки, гражданские и социальные компетентности, социально-педагогическая коммуникация.

Babych L. The Problem of Formation of Civic and Social Competencies of Teenagers in the Process of Socio-Pedagogical Communication

The article is devoted to the problem of formation of civic and social competencies of teenagers in the process of social and pedagogical communication. The main focus is on revealing the essence and content of concepts «civic competence», «social competence». Features of adolescence, and also the importance and possibilities of formation civic and social competencies of this age period in the process of socio-pedagogical communication are revealed. It is noted that there is a need for more detailed study: the content of the concept «civic and social competencies of teenagers»; features of the formation of civic and social competencies of teenagers in the process of socio-pedagogical communication; technologies for the formation of civic and social competencies of adolescents in the process of socio-pedagogical communication; criteria, indicators and levels of formation of civic and social competencies of adolescents; improvement of diagnostic tools of assessment of the level of civic and social competencies of adolescents, and also improving the content, forms and methods of training of subjects of the process of formation of civic and social competencies of adolescents in general secondary education institutions; development of scientific-methodical and information support of the process of civic and social competencies of adolescents among general secondary education institutions, etc.

Key words: formation, teenagers, civic and social competencies, socio-pedagogical communication.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.